

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ НЕВІДВОРОТНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Максимюк О.Д.,
к.ю.н., доцент

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена з'ясуванню сутності невідворотності юридичної відповідальності, а також розкриттю її видів, що визначається природою юридичної відповідальності. Доведено, що сутність невідворотності юридичної відповідальності не потрібно відрізняти від превентивної природи невідворотності юридичної відповідальності, яка полягає у неминучій загрозі відплати за правопорушення. Стверджується, що види невідворотності юридичної відповідальності можна також визначити на основі аналізу принципу справедливості, але лише за аналогією.

Ключові слова: невідворотність, юридична відповідальність, справедливість, необхідність, можливість, випадковість.

Максимюк А.Д. / СУЩНОСТЬ И ВИДЫ НЕОТВРАТИМОСТИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ / Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, Украина

Статья посвящена выяснению сущности неотвратимости юридической ответственности, а также раскрытию ее видов, что определяется природой юридической ответственности. Доказано, что сущность неотвратимости юридической ответственности не нужно отличать от превентивной природы неотвратимости юридической ответственности, которая заключается в неизбежной угрозе возмездия за правонарушения. Утверждается, что виды неотвратимости юридической ответственности можно определить на основе анализа принципа справедливости, но только по аналогии.

Ключевые слова: неотвратимость, юридическая ответственность, справедливость, необходимость, возможность, случайность.

Maksymiuk O.D. ESSENCE AND TYPES OF INEVITABILITY OF LEGAL LIABILITY / Chernivtsi National University, Ukraine

The article is devoted to the elucidation to the essence of inevitability of legal liability and also to the disclosure of its types, which is determined by the essence of legal liability. It is proved that it is not right to distinguish the essence of inevitability of legal liability from the preventive nature of inevitability of legal liability, which consists in imminent threat of retribution for delict. It is alleged that the types of inevitability of legal liability can also be determined by analyzing the principle of justice, but only by analogy. Justice of legal liability is reduced to the consistency between the delict and charges, and therefore, the same is the essence of the principle of inevitability of legal liability. The only difference is that justice has universal significance, and the inevitability of legal liability is limited to the sphere of necessity and possibility or eventuality of legal liability. Thus, the inevitability of legal liability is the embodiment of justice of legal liability in three worlds: necessity, possibility and eventuality, what is more, each of them refers to the threat of justice of legal liability. The inevitability of legal liability may also be considered from the point of its necessity, possibility or validity, what is more, possibility and necessity, on the one hand, are subordinated concepts (possibility involves the necessity and logical shift proceeds from necessary to valid, from valid to possible) and, on the other hand, necessity and possibility can correlate, respectively, with inevitability and feasibility of legal liability. The last is explained by the fact that, in nature and logic, appropriate thing is everything that can exist, exists or should exist, and inevitability of legal liability is, first of all, what should exist. Taking into consideration the retaliative essence of legal liability, the inevitability of legal liability can be divided into three kinds: necessary inevitability of legal liability, possible inevitability of legal liability and valid inevitability of legal liability. Necessary inevitability of legal liability indicates the demand for it, which consist in the fact that legal responsibility must be inevitable. Possible inevitability of legal liability indicates that, under certain conditions, retribution for a delict may be applied, and valid inevitability of legal liability means that retribution for a delict is, in fact or really, available. These three kinds of inevitability of legal liability are related to the formal characteristics of legal liability.

Key words: inevitability, legal liability, justice, necessity, possibility, eventuality.

Реалізація норм юридичної відповідальності передбачає загальне і приватне попередження правопорушень, виховання правопорушників у дусі поваги до права та закону. Саме принципу невідворотності юридичної відповідальності, а не суворості покарання, належить винятково велике значення у попередженні правопорушень.

Проблема невідворотності юридичної відповідальності не раз розглядалася в працях деяких науковців, серед яких Л. В. Головка, А. А. Іванов, Н. С. Косякова, Т. А. Малаш, М. С. Малєїн, І. С. Самощенко та М. Х. Фарукшин, П. А. Фефелов. Серед представників класичної школи права необхідно пригадати імена Ч. Беккарія, Ш. Монтеск'є та інших. Принцип невідворотності юридичної відповідальності застосовується переважно в кримінальному, кримінально-процесуальному, адміністративному законодавстві. У працях деяких вітчизняних учених, наприклад Д. М. Лук'янець, А. А. Козловського, О. Я. Светлова, А. Х. Степанюка, а також підручниках окреслено проблему невідворотності юридичної відповідальності, що розробляється і в західній правовій літературі. Проте в науковій юридичній літературі майже нічого не говориться про види невідворотності юридичної відповідальності.

Метою статті є дослідження сутності та видів невідворотності юридичної відповідальності.

Сутність та види невідворотності юридичної відповідальності визначаються природою юридичної відповідальності, тому саме з неї потрібно почати виклад ре-

зультатів дослідження, оскільки «найважливіша задача пізнання – розкрити сутність явищ; тільки пізнаючи сутність, можна пояснити явище, а значить, використати його у практичних цілях» [1, с. 3].

У найдавніші часи, коли про існування права можна було говорити з великою кількістю застережень, відповідальність за порушення чужого інтересу зводилася до помсти. Поява держави та права призводить до появи юридичної відповідальності, а головним стимулом при цьому була потреба унеможливити помсту за певні порушення, яка часто закінчувалася кров'ю. Відбувалося це шляхом визнання старих чи встановлення нових заборон, за порушення яких встановлювалася відповідальність, причому ця відповідальність починає диференціюватися як щодо видів, так і щодо міри відповідальності. Поступово те значення для припинення війни всіх проти всіх, яке мала помста, переходить до загрози відплати за правопорушення, оскільки ця загроза починає підтримуватися силою держави як організованого суспільства та силою закону, а не лише фізичною силою потерпілого чи його родичів. Тим самим превентивна сторона юридичної відповідальності викликає до життя принципи невідворотності та доцільності юридичної відповідальності.

Так, територія правової безпеки починає збігатися з територією держави, а однією з функцій останньої стає функція збереження миру [2, с. 325]. Правовий мир, отже, стимулює утворення нового поняття справедливості вза-

галі та справедливості юридичної відповідальності зокрема. Справедливість в цілому починає розумітися як символ рівності – арифметичної чи геометричної, а справедливість юридичної відповідальності починає визначатися поняттям відплати у все більш гуманній формі, хоча її початком є принцип «око за око».

Можна погодитися з тезою, висловленою М. С. Таганцевим, що «обгрунтування карального права (на нашу думку, права юридичної відповідальності – О. М.) держави задачами та цілями співжиття як правового організму, що увійшов у державу, ... є найбільш правильним» [3, с. 55]. Таке мирне співжиття характеризується принципом справедливості, зокрема справедливості юридичної відповідальності. Цей останній принцип визначає сутність усіх інших принципів, у т. ч. принципу юридичної відповідальності.

Справедливість юридичної відповідальності зводиться до відповідності між правопорушенням та стягненням, а отже, така сама сутність і принципу невідворотності юридичної відповідальності. Різниця лише в тому, що справедливість має універсальне значення, а невідворотність юридичної відповідальності обмежується сферою необхідності та можливості чи випадковості юридичної відповідальності. Отже, невідворотність юридичної відповідальності – це втілення справедливості юридичної відповідальності в трьох світах: необхідності, можливості та випадковості, причому в кожному з них йдеться про загрозу справедливої юридичної відповідальності.

Визначену вище сутність невідворотності юридичної відповідальності не потрібно відрізняти від превентивної природи невідворотності юридичної відповідальності, яка полягає в неминучій загрозі відплати за правопорушення.

Види невідворотності юридичної відповідальності можна також визначити на основі аналізу принципу справедливості, але лише за аналогією. При цьому йдеться про підхід, запропонований І. Кантом, який вважав, що «правовий стан – це взаємовідношення між людьми, яке містить ті умови, лише за яких будь-хто може скористатися своїм правом, а формальний принцип можливості такого стану, який розглядається з точки зору ідеї волі, що встановлює всезагальні закони, називається суспільною справедливістю, яка стосовно можливості, або дійсності, або необхідності володіння предметами (як матерією свавілля) відповідно до законів може бути розділена на охоронну справедливість (*justitia tutelatrix*), взаємонабуваючу (*justitia commutativa*) та розподільчу (*justitia distributiva*)» [4, с. 224-225]. Невідворотність юридичної відповідальності також може бути розглянута під кутом її необхідності, можливості чи дійсності, причому можливість та необхідність, з одного боку, є субординованими поняттями (можливість включає в себе необхідність, а логічний перехід відбувається від необхідного до дійсного, від дійсного до можливого), а з іншого боку, необхідність та можливість може співвідноситися, відповідно, з невідворотністю та доцільністю юридичної відповідальності. Останнє пояснюється тим, що доцільним у природі та логіці є все, що може бути, є або повинно бути, а невідворотність юридичної відповідальності – це, насамперед, те, що повинно бути.

Точкою відліку тут береться відплатний характер юридичної відповідальності, а невідворотність юридичної відповідальності розпадається на три види: необхідна невідворотність юридичної відповідальності, можлива невідворотність юридичної відповідальності та дійсна невідворотність юридичної відповідальності.

Необхідна невідворотність юридичної відповідальності позначає вимогу до неї, яка полягає в тому, що юридична відповідальність повинна бути невідворотною. Можлива невідворотність юридичної відповідальності позначає те, що за певних умов може бути застосована справедлива відплата за правопорушення, а дійсна невідворотність юридичної відповідальності означає, що відплата за

правопорушення справді, або дійсно, є наявною. Ці три різновиди невідворотності юридичної відповідальності стосуються формальної характеристики юридичної відповідальності. При цьому потрібно взяти до уваги, що «можлива боротьба зі злочином (правопорушенням – О. М.) у його прояві і наслідках з метою охорони правового порядку – ось те завдання, яке переслідує держава у своїй каральній діяльності (діяльності, пов'язаній з юридичною відповідальністю – О. М.). При цьому, якщо складним та різнобічним є те, з чим бореться держава, то також різнобічними та складними є знаряддя боротьби, починаючи з першого моменту загрози закону та закінчуючи останнім актом – дійсним виконанням завдання» [5, с. 55].

Проте цих трьох видів юридичної відповідальності ще недостатньо, щоб змістовно охарактеризувати юридичну відповідальність. Тому потрібно виділити ще два різновиди невідворотності юридичної відповідальності, а саме: гуманну (слухну, помірну) невідворотність юридичної відповідальності та кваліфіковану невідворотність юридичної відповідальності. В одному випадку йдеться про те, щоб ввести в коло юридичної відповідальності принципи гуманності та слухності, а в іншому – обмежити суворість невідворотності юридичної відповідальності принципом недискримінації правопорушника.

Отже, на основі сприйняття доцільності юридичної відповідальності як виразу її можливості, а не випадковості можна визначити сутність та види невідворотності юридичної відповідальності.

Визначенням сутності та видів невідворотності юридичної відповідальності не обмежується значення аналізу модальності юридичної відповідальності, оскільки дійсність юридичної відповідальності може не збігатися з намальованою вище ідеальною картиною. Пояснити цю тезу можна таким чином.

Теорія, яка претендує на наукову переконливість, будеться з урахуванням низки методологічних вимог до тих логічних взаємозв'язків, які можуть мати місце між складовими теорії. Повнота та несуперечливість є зразком такого роду вимог. Останні мають забезпечити адекватну формалізацію якої-небудь змістовної теорії. Проте отриманий результат здійснення цих запитів буде парадоксальним у рамках тих теорій, які прагнуть відповідати принципу повноти, оскільки в цілому повна система не може бути несуперечливою. У свою чергу, частина повних та суперечливих систем – паранесуперечливі, або нетривіально суперечливі системи – можуть мати значну цінність.

Так виникає завдання пояснення висловленого вище парадоксу в рамках загальної теорії юридичної відповідальності, що конкретизується у формі твердження про невідворотний, довільний та неможливий модальний характер такої відповідальності, оскільки, з одного боку, «при визначенні логічних модальностей використовується поділ висловлювань на логічно істинні, логічно недетерміновані та логічно хибні, які, відповідно, описують логічно необхідні, логічно випадкові та логічно неможливі стани справ» [6, с. 161], а з іншого – «те, що в гносеології розуміється як істина, хибність і невизначеність, у структурі диспозиції норми права трансформується в обов'язковий, заборонений і дозволений типи поведінки» [7, с. 80]. У цілому можна орієнтуватися при розв'язанні цієї проблеми на положення: «Істина ж – основна, центральна категорія гносеологічної науки, теорії пізнання. Тому й праву, щоб бути справедливим, неминуче необхідно бути істинним, а отже, пізнавальним, гносеологічним» [8, с. 4].

Для розуміння постановки питання про повноту та паранесуперечливість юридичної відповідальності потрібно, насамперед, взяти до уваги положення тих дисциплін, які служать основою для теорії права взагалі та теорії юридичної відповідальності зокрема.

Значний внесок у розв'язання зазначеного парадоксу на прикладі юридичного матеріалу зробили українські

філософи права, зокрема А. А. Козловський, С. І. Максимов та ін. Так, постановка А. А. Козловським питання про те, «що абсолютне і що релятивне пізнається в праві» [9, с. 43], і визначення ним підходів до відповіді на нього: «Абсолютне ніколи не можна сформулювати остаточно. Абсолютне не терпить абсолютних формулювань. Абсолютне – мета, що досягається, але ніколи не можна сказа-

ти, що вона вже досягнута» [9, с. 52] відсилає дослідника до відомих теорем К. Геделя про неповноту формальних систем, оскільки їх сенс зводиться до констатації, «що досить багаті аксіоматичні системи... (які є ідеалом для правових систем – О. М.) у принципі не можуть бути повними» [10, с. 191], тобто до думки, що абсолютно повних і одночасно несуперечливих систем немає.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириллов В. И. Логика познания сущности : монография / В. И. Кириллов. – М. : Высш. школа, 1980. – 175 с.
2. Bydlinski F. Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff. Zweite, ergänzte Auflage / F. Bydlinski. – Wien New York : Springer-Verlag. – 1991. – 672 S.
3. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : Часть общая : Т. 2. / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.
4. Кант И. Метафизика нравов в двух частях : соч. в 6-ти т.т. – М. : Мысль, 1965. – (Философ. наследие). – Т. 4. – Ч. 2.
5. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : Часть общая : Т. 2. / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.
6. Логика научного познания (Актуальные проблемы) / [отв. ред. Д. П. Горский]. – М. : Наука, 1987. – 272 с.
7. Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
8. Козловський А. А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
9. Козловський А. А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз) : дис. ... докт. юрид. наук. – Чернівці : Чернів. держ. університет ім. Ю. Федьковича, 2000. – 464 с.
10. Логіка : підруч. для студ. вищих навч. закладів / [В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін.] ; за заг. ред. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2008. – 208 с.

УДК 340.1

ТРАНЗИТИВНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ТРАНЗИТИВНА ДЕРЖАВА ЯК КАТЕГОРІЇ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА

Матвеева Л.Г.,
к.ю.н., доцент,

професор кафедри теорії та історії держави і права
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті аналізуються сучасний стан проблематики транзитивного суспільства і транзитивної держави в різних сферах наукового знання (філософії, соціології, юриспруденції). Автором зроблено висновок про те, що феномен транзитивності переважно розглядається дослідниками на прикладі пострадянських держав, а історичний аспект транзитивності (перехідності), як правило, не є предметом наукових досліджень.

Ключові слова: трансформація, транзитивне суспільство, транзитивна держава.

Матвеева Л.Г. / ТРАНЗИТИВНОЕ ОБЩЕСТВО И ТРАНЗИТИВНОЕ ГОСУДАРСТВО КАК КАТЕГОРИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВО-ВЕДЕНИЯ / Одесский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье анализируются современное состояние проблематики транзитивного общества и транзитивного государства в разных сферах научного знания (философии, социологии, юриспруденции). Автором сделан вывод о том, что феномен транзитивности преимущественно рассматривается исследователями на примере постсоветских государств, а исторический аспект транзитивности (переходности), как правило, не является предметом научных исследований.

Ключевые слова: трансформация, транзитивное общество, транзитивное государство.

Matvieieva L.H. / TRANSITIVE SOCIETY AND TRANSITIVE STATE AS CATEGORIES OF MODERN SOCIAL SCIENCE / Odessa State University of Internal Affairs, Ukraine

Analyzes current researches of transitive society transitive state in various fields of philosophy, sociology, law. Concludes that the phenomenon of transitivity mostly is considered as a problem of post-Soviet states. However, historical aspect of transitivity has not been revealed yet. Social will change always lead to the revision of existing assessments of social relations. The main areas of legal science can distinguish the study of the causes, mechanisms and results public, including state transformations – state transitions, legal and general social system from one qualitative state to another. The analysis of scientific literature on the research of transitive transitive society and the state has shown that this question is still in the legal aspect neglected. One of the most relevant and important in terms of future development problems of modern transitivity is the question of essence or nature of the state legal system, which is formed not only in Ukraine but also in modern states. The need for understanding the categories of "transitive society" and "transitive state" not only caused by accumulated empirical material of the research topic, but also the current state of development of society and predicting the future path of development.

Key words: transformation, transitive society transitive state.

Постановка проблеми. Соціальні зміни завжди ведуть до перегляду існуючих оцінок суспільних відносин. Серед головних напрямків юридичної науки можна виокремити вивчення причин, механізмів та результатів суспільних, у тому числі й державних трансформацій – переходів державного, правового і загалом суспільного ладу з одного якісного стану в інший. Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню питань транзитивного суспільства та транзитивної держави показав, що дотепер таким пи-

танням у правовому аспекті приділяється недостатньо уваги.

Актуальність теми дослідження. Однією із найбільш актуальних і важливих з точки зору перспектив подальшого розвитку проблем сучасної транзитивності є питання про сутність або природу державно-правової системи, яка формується не тільки в Україні, а і у сучасних державах. Необхідність осмислення категорій «транзитивне суспільство» та «транзитивна держава» зумовлена не тільки на-